

ქართულ სამართლის ისტორია.

პირველი ნაწილი (VIII—XII) ს.

თავი I.

ქართულ სამართლის წყაროები.

ქართულ სამართლის უძველეს ძეგლად ჩვეულებრივ მეფე გიორგი V-ის „ძეგლის დადება“ ითვლება; რასაკვირველია თვით განსვენებულმა დ. ბაქრაძემ კარგად იცოდა და გრძნობდა, რომ საქართველოში ამ სამართლო წიგნის წინადაც უნდა ყოფილიყო სამართლის ძეგლები (იხ. Сторникъ законовъ груз. царя Вахтанга VI, ა. ფრენკელის გამოცემა, დ. ბაქრაძის რედაქტორობით, გვ. 81, 112, შენ.), მაგრამ ამ გვარი ძეგლები მას დარღვეულად მიაჩნდა. გასაოცარი ის არის, რომ

ვერც ათაბაგ ბექა და ალბულას სამართლის წიგნს, რომლის მე-99-ე მუხლში სწორედ იმ უძველეს, გიორგი ბრწყინვალეს წინადროინდელ კანონების დასაწყისისია შენახული, მიუხედავრებია განსვენებული ისტორიკოსი და თავის შენიშვნაში იგი ამბობს, ამ მუხლის აზრი ისააო, რომ სასამართლო წიგნები ძველ მეფეების დროსაც უწერიათო, მათის ბრძანებითა და სამღვდელოებისა და საერო პირთა თანამშრომლობით, და თვით ალბულასაც ხელთა ჰქონია ამ გვარი ძველი კანონებიო (idib. გვ. 117, შენ.); არც განსვენებულს ნიკიერ მკვლევარს ნ. ურბნელს მიუქცევია მე-99-ე მუხლისათვის ჯეროვანი ყურადღება; და ალბად იმითომ, რომ იგი ათაბაგ ალბულას დადგენილ სასამართლო წიგნის ნაწილად მიაჩნდა (იხ. ნ. ურბნელის „ათაბაგნი ბექა და ალბულა და მათი სამართალი“, გვ. 267-8.). ქვევოდ ჩვენ ვეცდებით დავამტკიცოთ, რომ საქართველოში კანონები არამც თუ გიორგი ბრწყინვალეზე წინადაც არსებობდა, არამედ რომ ამ კანონების ერთმა ნაწყვეტმა ჩვენ დრომდის მოაღწია კიდევ. თვით გიორგი V-ე თავის „ძეგლის დადებაში“ პირდაპირ ამბობს, რომ იმის წინადაც საქართველოში არა ერთი და ორი სასამართლო წიგნი ყოფილა და თვით მასაც ხელთა ჰქონია, როცა მთიულებს კანონებს უწერდა; ვალის თაობაზე მაგალითად იგი სწერს: „ვალის საქმე ასრე გავაჩინეთ: სარგებელი არც **ქართველთა რჯულთა** სძესთ წესად როვე აიღონ, არც სხვათა რჯულთა უწერიათო (ს ვე); შემდეგ ათაბაგ ბექა და ალბულას სამართლის წიგნი ნათქვამია: „აწყვერისა და საფარისა, ვითა ძველიდგან ყოფილიყო, არცა დიდა მეფესა მოეშალა და ჩვენ გაღანამცა, აგრევე დავამტკიცეთო (იხ. ჩუ ბინაშვილის ქართ. ქრისტომატია, 1863 წ. გამოც. გვ. მე-208—9); აქ დიდ მეფედ, რასაკვირველია, გიორგი მე-V-ე ბრწყინვალეა წოდებული და აწყვერ—საფარის განსაკუთრებულ სამართლის უფლება მასადაც იმაზე წინად „ძველიდგანვე“ ყოფილა დაწესებული; თუ კი ამ ეპისკოპოსებისათვის განსაკუთრებული სასამართლო წიგნები უბოძებიათ, განა დასაჯერებელია, რომ მთელი სამეფო, დანაოჩენი მცხოვრებნი და უმრავლესობა უკანონოდ ყოფილიყო?

მაგრამ რომ გიორგი ბრწყინვალეზე წინად საქართველოში საკუთარი სასამართლო წიგნი არსებობდა, ამას თითქმის დამტკიცებაც არა სჭირია, იმიტომ რომ თვით ამ კანონების ნაწყვეტს, როგორც ზემოდ იყო აღნიშნული, ჩვენ დრომდისაც მოუღწევია: იგი შეტანილია ბექა და ალბულას სა-

სამართლო წიგნში; მე 99-ე მუხლი შეიცავს სწორედ ამ გიორგი მე V-ზე წინადროინდელ კანონების დასაწყისს:

„სახელითა ღუთისათა დაიწყების საღმთო გაჩენილი* პირველად დაეთიან ბაგრატ კურაპალატ და აღმაშენებელისა მეფეთ მეფისა ბრძანებითა და მერმე ეპისკოპოზთა, დიდებულთა და აზნაურთა და კვეიანთა კაცთა მეფეთა წინაშე ერთბამად გაჩენილი განგებითა ღუთისათა: „ვინცა ს ბქოდ სჯდებოდეთ და მართალსა საჩივარსა მართლად მოიხსენებდეთ თქუენთა გულთა შიგან ღუთის შიში უნდა დაიქიროთ და არაფის სთნიოთ, არა მამასა და დედასა, არა ძმათა და მეყვისთა არას ქრთამის ქადებისათვის არაღარა, მართალი სამართალი უნდა გააჩინოთ“-ო.

ვინც ამ მე 99-ე მუხლს წინამავალ მუხლების შემდეგ გულდასმით წაიკითხავს, რასაკვირველია შეატყობს, რომ აქ რაღაც სხვა კანონის ნაწყვეტი იწყობა, რომელსაც §§ 96, 97 და 98 თითქმის არავითარი კავშირი არა აქვს: მე 96-ე მუხლში იმ სასჯელზეა ლაპარაკი, რომელიც უნდა გადაახდებინონ „თუ ვაქარი მოჰქლას ვაქარმან თუ სხვამან ვინგინდამ“, ხოლო § 97 გზას მიმავალ ვაქრის გატარცვას შეეხება, მე-98-ე მუხლში-კი ახსნილია, თუ როგორ უნდა გაასამართლონ, როცა დარბაზის კაცს „კაცი“ წაუვა; ამას ზედ მოსდევს მე-99-ე მუხლი, რომელიც სრულებით მოულოდნელად ისეა დაწერილი, როგორც იწყობენ ხოლმე თავიდან რომელსამე განაჩენს — „სახელითა ღუთისათა დაიწყების“ და სხვა; შემდეგ თვით ამ მუხლში ნათქვამია, რომ იგი ბაგრატ კურაპალატის „ბრძანებითა“ და „ეპისკოპოზთა, დიდებულთა აზნაურთა და კვეიანთა კაცთა მეფეთა წინაშე ერთბამად გაჩენილი“ა; მაშასადამე არც ათბაგს ბექას, არც აღბუღას ამ სამართლის წიგნთან არაფერი ჰქონია საერთო; ერთმაცა და მეორემაც თავიანთი კანონები თავიანთ სახელით გამოსცეს და საქართველოს მეფე არ მოუხსენებიათ; მე 99-ე მუხლში-კი არც ბექა, არც აღბუღა კანონმდებელად მოხსენებულნი არ არიან; ერთი სიტყვით, § 99 სხვა სასამართლო წიგნიდან არის ამოღებული და იმ წიგნის შესავალს თავს წარმოადგენს. ეს სასამართლოს წიგნი ბაგრატ კურაპალატის ბრძანებით შეკრებილ უმაღლეს სამღვდელთაგან, დიდებულ აზნაურებისა და კვეიანთა კაცების „მეფეთა წინაშე ერთბამად გაჩენილი“ა. ხოლო რაკი თვით ამ ნაწყვეტში თარიღი ნაჩვენებია არ არის, ამ სამართლის ძეგლის შედგენის დრო უნდა დაახლოვებით გამოვარკვიოთ;

მე-XV-ე საუკუნის პირველ ნახევარში, როდესაც ათბაგი აღბუღა ცხოვრობდა საქართველოში, მეფედ ბაგრატ არა მჯდარა; მე-XII-ე საუკუნეში-კი 1360—95 წლებს შორის მეფედ იყო ბაგრატ მე-V-ე დიდი; მაგრამ მას კურაპალატობის პატივი არა ჰქონია. სასამართლოს წიგნის გამომცემელი უეჭველია სხვა ბაგრატ უნდა ყოფილიყო. საზოგადოდ საქართველოს მეფეები დავით აღმაშენებელის შემდგომ კურაპალატობასა და სხვა ბიზანტიურ სახელმწიფო საპატიო სახელებს აღარა კადრულობდნენ; ამის გამო ცხადია, რომ ზემო აღნიშნულ სასამართლო წიგნის კანონმდებელს, დავით აღმაშენებელზე წინად უნდა ემეფნა; ამასთანავე მე-XI საუკუნიდან მოყოლებული მე-XV-ე საუკუნემდე ბაგრატ V დიდის გარდა არც ერთი საქართველოს მეფეს სახელიად ბაგრატ არა რქმევია. მე-XI-ე საუკუნემდე სამი მეფე იყო ბაგრატის სახელით: ერთი ბაგრატ II, მე-2 სახელიად რეგვენად წოდებული (958—994), შემდეგ ბაგრატ მე-III-ე (980—1014) და ბაგრატ მე-IV-ე (1027—72); სამართლის წიგნის შედგენის მოთავედ შეუძლებელია ბაგრატ მე-II-ე ყოფილიყო, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ იგი კურაპალატი არა ყოფილა, მეორე იმიტომ, რომ რეგვენს ცოტა არ იყოს არც კანონმდებლობა შეჰფერის; რჩება მაშასადამე ბაგრატ მე-III-ე და ბაგრატ მე-IV-ე; ორივეს კურაპალატობის პატივი ჰქონდათ, პირველს ეს პატივი თვითვე ბიზანტიის კეისარმა ბასილიმ მისცა (სუმბ. ქრკა. 3 ქკა 65), ხოლო მეორემ ითხოვა თავის დედის პირით და მიიღო კიდევ კურაპალატობა (მარ. დედ. ქრ. ცხ. 256 და ქრ. ცხ. 421); მაშასადამე ზემოაღნიშნული კანონები იმ სამ ბაგრატების შორის ან ბაგრატ მე-III-ეს, ან არა და ბაგრატ მე-IV-ეს უნდა გაეოცა. ბაგრატ I კურაპალატზე ჩვენ აქ განგებ არას ვამბობთ და ჯერ იმის გამოვრკვევა გვსურს, თუ რომელს ბაგრატს, — მე-III-ეს, თუ მე-IV-ეს, მეტი უფლება აქვს კანონმდებლად აღვიაროთ, ხოლო ამის შემდგომ ბაგრატ I-ის კანონმდებლობასაც შევხებით.

მემატანე მოგვითხრობს, რომ ბაგრატ მე-IV-ის დროს „ქუეყანასა დაწყნარება არა აქნდა. ეკლესიანი, გლახანი, აზნაური ვერ იკითხებოდეს“ო (შმ დტს ქკა 278) და გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრებიდანა სჩანს, რომ ეს მემატანეს ცნობა სრულიად სამართლიანი ყოფილა; ცხოვრების ავტორი, რომელიც მთაწმინდელ მამის მოწაფე იყო, მოგვითხრობს, რომ გიორგიმ, საქართველოში ჩამოვიდა თუ არა, „პირველად ყოვლისა აღლესა მახვლი მხილებისა“ ბაგრატ მეფის წინა-

*1) დედანი აქა-იქ გაფუჭებულია და ჩვენ ვასწორებთ.

აღმდეგ და სხვათა შორის ეტყოდა **მსჯავრთათეს** და **სამართალთა სამეფუთათა**, რათა უსჯიდეს ობოლთა და ქურივთა... და რათა არა მისდევდეს **სახწორსა სიმართლისასა**, დიდისა გინა მცირისა“ო (ც^ა გ^ა მთ^აწ^ად^ა 321); ერთი სიტყვით საისტორიო წყაროები ერთხმად მოწმობენ, რომ ბაგრატ მე-IV-ის დროს სამართალი განსაკუთრებით დაცემული და შეღავათი ყოფილა და არც საფიქრებელია, რომ ასეთ მეფეს სასამართლოს წიგნის შედგენით თავი შეეწუხებინა; ბაგრატ მე-III-ის შესახებ-კი მატეანეში პირიქით ნათქვამია, რომ „არავინ გამოჩინებულ არს სხუა მსგავსი მისა დიდებითა და ძალითა და ყოვლითა გონებითა, ეკლესიათა **მაშენებელი** იყო, გლახაკთა მოწყალე და **სამართლისა მართლად ღმრთი** ყოველთა კაცთათვის“ო (მ^ამ^ა დ^აფ^ას^ა ქ^აც^ა. 246); რაკი ისტორიკოსი ბაგრატ მე-III-ის მართლმსაჯულობას განსაკუთრებით აქებს, უეჭველია ამ მეფეს სამართლის საქმისათვის სხვებზე მომეტებით უზრუნვია და გაუკეთებია კიდევ: სწორედ ასეთს ხელმწიფეს შეეძლო შეეკრიბა სამღვდელთა, დიდებულნი, აზნაურნი და „ქვეყანი კაცნი“ სამართლის წიგნის შესადგენად; ყურადღების ღირსია, რომ როგორც ზემოაღნიშნულ სასამართლო წიგნის შესავალში მეფე ბაგრატ კურაპალატი „აღმაშენებლად“-აც არის წოდებული, ისე მემატეანეც მას „მაშენებელს“ უწოდებს.

მაგრამ ამ ორი ბაგრატის გარდა იყო კიდევ ერთი ბაგრატი პირველი, აშოტ კურაპალატის ძე. მასაც კურაპალატის პატივი ჰქონდა; როცა აშოტი 826 წელს არაბებმა მოკლეს, ბაგრატი და მისი ორი ძმა „უსრულო-და იყვნეს ასაკითა“ და „იზრდებოდეს ციხესა შინა არტანუჯისასა“ (სუმბ. ქრ. სამი ისტ. ხრ. 55); შემდეგ, აღბად როცა წამოიზარდნენ, ბაგრატმა „ნებითა ღმრთისაჲთა და ნებითა ძმათა თვსთაჲთა და ბრძანებითა ბერძენთა მეფისაჲთა მოიღო კურაპალატობაჲ“ (ც^ა გ^ალ^ა ხ^ან^ად^ა გ^ავ^ა კ^ა და 3 ქ^ან^ა 55). სწორედ ეს ბაგრატიც თავის კანონმდებლობითი მოღვაწეობით განთქმული იყო: მისი „განწესებულ არს“ „გლახაკთა ნაწილი“ (გრიგოლ ხანძ. ც^ა, ლბ.) სახელმწიფო საქეღმოქმედო თანხა (იხ. ამის შესახებ ჩემი „ზნეობრივ მოძღვრების ისტორია საქართველოში“, „ივერიაში“). მისივე საქებურ ღვაწლად ითვლებოდა „ყოვლისა ერისა სიმართლით განკითხვაჲ. (ც^ა გ^ალ^ა ხ^ან^ად^ა გ^ავ^ა ლბ.); იქნებ რაკი ნათქვამია „ყოვლისა ერისაო“, სწორედ სასამართლო წიგნის შედგენა ჰქონდეს ცხოვრების ავტორს ნაგულისხმები. იგი განთქმუ-

ლი იყო ვითარცა „წმიდათა ეკლესიათა **მაშენებელი**“ (ibid. ლგ.), აქაც მაშასადამე ბაგრატი „აღმაშენებლად“ გამოდის; მხოლოდ ერთი დაბრკოლება არსებობს: სამართლის წიგნის შესავალში ბაგრატი მეფედ არის წოდებული, ხოლო ბაგრატ I კი მაშინ ცხოვრობდა, როცა მეფობის უფლება საქართველოში ჯერ კიდევ აღდგენილი არ იყო; მაგრამ ეს დაბრკოლებაც გააქრება, თუ იმ დროინდელ საისტორიო თხზულებას „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას“ მივუბრუნდით: იქიდანაა სჩანს, რომ თვით ბაგრატ კურაპალატიც თავის თავს მეფეს უწოდებდა და მისი თანამედროვენიც მას მეფეს ეძახდნენ (იხ. გრიგ. ხანძ. ცხოვრება გვ. კპ. სტრიქონები 12, 23, 30; გვ. ლბ. სტრიქონები 42, 61); მაშასადამე კანონმდებელი მეფე ბაგრატ კურაპალატი შეიძლება „მეფე“ ბაგრატ I კურაპალატიც ყოფილიყო; საზოგადოდ საბუთების მიხედვით ბაგრატ მე-III-ესა და ბაგრატ I-ს თანასწორო უფლება აქვთ; მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, თვით კანონების საზოგადო ხასიათი და ელფერი უფრო ბაგრატ I-ის ხანას შეესაბამება და შეჰქვენის, ვიდრე ბაგრატ მე-III-ის ხანას; ასე რომ, ვგონებ, სიმართლეს უფრო ახლო იქნება, რომ კანონმდებლად ბაგრატ I ი აღვიაროთ; თუ ეს შემდეგში სხვა საბუთებითაც დამტკიცდა, მაშინ დაახლოვებით თვით ამ სასამართლო წიგნის თარიღის გამორკვევაც შეიძლება; მისი მამა აშოტი 826 წ. მოკლეს, ვთქვათ ბაგრატ I-ი ათი წლის შემდგომ გამხდარიყოს სრულ წლოვანად და კურაპალატობა მიეღოს,*) მაშინ სამართლის წიგნი 836-876**) წლებს შორის უნდა იყოს შედგენილი.***)

*) საშუაზროდ არც გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში, არც სუმბატის ქრონიკაში ნაჩვენები არ არის, თუ როდის მიიღო კურაპალატობა.

**) ამ წელს გარდაიცვალა ბაგრატ I (იხ. სუმბ. ქრ. სამი ისტ. ხრ. 876).

ი. ჯავახიშვილი.

(შემდეგი იქნება)

***) ქართულ სამართლის ისტორიაში ნახმარ ქარაგმან სიტყვების ახსნა:

მ^ამ^ა დ^აფ^ას^ა ქ^აც^ა—მარამ დედოფლის ქართლის ცხოვრება, ე. თაყაიშვილის გამოცემა.

ქ^აც^ა—ქართლის ცხოვრება, ზ. კიკინაძის გამოცემა.

3 ქ^ან^ა—სამი ისტ. ხრ. 3, ე. თაყაიშვილის გამოცემა.

ქ^ან^ა—ქონიკები, თ. ჟორდანიასი.

ც^ა გ^ალ^ა ხ^ან^ად^ა—ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისაჲ, ნ. მარშის გამოცემა.

ც^ა ი^ა და ეფ^ას^ა—ცხოვრება იოანე და ეფთჳმესი, საიკ. მუხ. გამოცემა.

ც^ა გ^ა მთ^აწ^ად^ა—გორგი მთაწინდელისაჲ.

რედაქტორ-გამომცემელი პ. სურგულაძე.